
Nietzscheov govor o Bogu - izazov kršćanstvu

Ivan Kešina, Split

UDK: 1 Nietzsche, F. W.

17.037

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

U ovom članku autor na temelju bogate bibliografije, što se osobito odnosi na Nietzscheova djela, istražuje razloge koji su Friedricha Nietzschea učinili ateistom, antiteistom i antikristom, te njegov govor o Bogu kao izazov kršćanstvu. Prvi razlog u genezi Nietzscheova antikršćanstva bila je, prema autorovu mišljenju, obiteljska atmosfera te odgoj kod isključivo blagih, bogobojažnih žena. Pored obitelji i odgoja, drugi čimbenik koji je odlučno utjecao na Nietzscheovu genezu do ateista i antikrista bilo je kritičko-filološko istraživanje. Treći faktor koji može objasniti Nietzscheovo antikršćanstvo bila je Schopenhauerova filozofija. Autor smatra da je Nietzscheovo neprijateljstvo prema kršćanstvu kao stvarnosti nedjeljivo od njegove stvarne navezanosti na kršćanstvo kao zahtjev. Sve je to obrađeno u prvom poglavlju.

U drugom poglavlju riječ je o Nietzscheovoj borbi protiv kršćanstva što nije samo akademska stvar. Propast vjere u kršćanskog Boga prema Nietzscheu je pobjeda znanstvenog ateizma, što ga je Nietzsche dramatično navijestio u paraboli o mahnitu čovjeku koji je oglasio smrt Boga. Prema Nietzscheu, valja prevladati ne samo vjeru u Boga nego i sve posljedice vjere u Boga. Jedinu koga Nietzsche cijeni jest Isus Krist, a kod njega potpuno jedinstvo spoznaje i života. On je jedini koji je ostvario ljudsku praksu. Time Nietzsche napada Crkvu koja je upravo ono protiv čega je Isus propovijedao. Pavao, koji je ponovno uspostavio ono što je Krist anulirao svojim životom, potpuno je korumpirao radosnu vijest. Ono što Nietzsche osobito napada kod kršćana jest nesklad i suprotstavljenost između života i

morala. Vrhunac Nietzscheova obračuna s kršćanskim moralom je njegov spis *Antikrist*.

U trećem dijelu autor analizira Nietzscheov govor o Bogu kao izazov kršćanstvu i kršćanima. Nietzscheov humanistički ateizam je pledoaje za čovjeka i njegovu slobodu, na račun Boga kao njegovoga navodnog konkurenta. Međutim, kao što autor u radu argumentira, Bog nije konkurent ljudske slobode, nego njezin temelj i garant.

Autor je mišljenja da kršćani ne trebaju akceptirati sve što Nietzsche kritizira. Ali, čovjek se može pitati: Ima li istine u Nietzscheovoj kritici pojma Boga? Što je istina u njegovoj kritici Crkve? Što je istina u njegovoj kritici svećenstva? Što je s kršćanskom praksom koja je često suprotstavljena teoriji vjere? Može li biti kršćanin, onaj koji nije čovjek? Naime, polazi li se od pravo shvaćenog Isusa Krista i Njegove riječi vrijedi: Nije kršćanin tko nije čovjek. Nipošto kršćanin na štetu čovjeka, već kršćanin kao radikalni, istinski ljudski čovjek.

Ključne riječi: *Bog, vjera, nevjera, smrt Boga, antikrist, kršćanstvo, sloboda.*

Uvod

Za Friedricha Nietzschea bi se moglo reći da je, kao osoba i kao filozof, najveći upitnik među svim misliocima što ih je svijetu darovala zapadna civilizacija, koji svojom izvrsnošću i posebnošću zadivljuje mnoge. Ne čudi što je kao emancipacijska figura mnogima postao izazov u pozitivnom ili negativnom smislu. On smatra da je otkrio istinu koja je strašna, jer se do njegove pojave laž zvala istinom, a istinu je mogao otkriti tek nakon što je u svojim nosnicama osjetio laž kao laž. U zadnjem pregledu svoga života, kojemu je dao pasijski naslov *Ecce homo*, on objašnjava: "Ja poričem, kako nikad nije bilo poricano, i ipak sam protivnost negativnog duha. Ja sam *veseli glasnik*, kakvog nije bilo, ja poznajem zadatke od visine, da je dosad nedostajao pojam za to; tek od mene ima opet nadanja. Sa svim

tim ja sam nužno čovjek kobi. Jer kad istina stupi u borbu sa vjekovnom laži, imat ćemo potres, grč zemljotresa, premještanje brda i dolina, kakvo se nikad nije sanjalo.”¹

Ukoliko se želi ući u trag tajni Nietzscheova sve izraženijeg utjecaja osobito u naše vrijeme, moralo bi se započeti s “magijom ekstrema”, koja je toliko prisutna u njegovu djelu. Ekstremnošću, kojom se njegova misao neprestano tumači i shvaća, djeluje on kao obećanje otvaranja novih horizonata svijesti, kao uzor emancipiranog ponašanja i alternativnog stila življenja. Čini se da se u tome nalazi tajna njegova prilično naglašenog utjecaja. Međutim, pitanje koje se mnogima postavljalo i postavlja glasi: Kako se moglo dogoditi njemu, koji je potekao iz jedne konzervativne kršćanske obitelji u kojoj je pietistička pobožnost bila iznimno naglašena, da je postao ateist, antiteist, antikršćanin? Nije li taj gorljivi navjestitelj smrti Boga počeo svoj život kao “der kleine Pastor”, dobar kršćanin i student teologije? Kako onda protumačiti njegovu optužbu protiv kršćanstva i svega što je kršćansko, kad kaže: ...“Ovu vječnu optužbu kršćanstvu želim ispisati na svim zidovima, svagdje gdje postoje zidovi – imam slova koja će vidjeti i slijepi ... Kršćanstvo nazivam velikim prokletstvom, najvećom unutrašnjom iskvarenošću, velikim instinktom za osvetu za koji nijedno sredstvo *nije dovoljno* otrovno, skrovito, podzemno – nazivam ga besmrtnom ljagom čovječanstva...”² Ove Nietzscheove riječi optužbe protiv kršćanstva artikuliraju njegovo fundamentalno odbacivanje kršćanstva. No, kako je došlo do tog shvaćanja i kako ga je filozof utemeljio i obrazložio? Je li ono bilo motivirano u smislu jednog humanističkog ateizma?

U ovom radu želimo proanalizirati Nietzscheov uistinu kompleksan odnos prema kršćanstvu, kao i moguće čimbenike koji su, mladića koji je od djetinjstva bio predodređen za kršćanskog propovjednika učinili tako vatrenim propovjednikom smrti Boga i mrzitelja svega što je povezano s kršćanstvom. Pokušat ćemo

¹ *Ecce homo. Zašto sam ja sudbina*, 1, str. 103-104.

² F. Nietzsche, *Antikrist*, Grafos, Beograd, 1980., br. 62, str. 87-88. U daljnjem tekstu citirano kao Antikrist.

odgovoriti na pitanje: Može li Nietzsche i njegov govor o Bogu, biti izazov kršćanstvu i kršćanima?

1. ŽIVOT I DJELO F. NIETZSCHEA ILI NA PUTU PREMA ATEIZMU

Tko je, zapravo, Friedrich Nietzsche? Vjerojatno bi se i on sam složio s ovim pitanjem. Naime, on sam bio je mišljenja da će se “neki”, a time je mislio na samoga sebe, tek posthumno roditi i biti aktualni. Sve što se poslije događalo, dalo mu je za pravo jer nikada nije bio tako diskutiran, komentiran i interpretiran kao u naše vrijeme. No u početku se nije činilo da bi tako moglo biti. Za života neprestano je nailazio na nerazumijevanje, tako da je sam morao otkupljivati svoja djela od izdavača kako bi ih barem mogao pokloniti. No, nakon što je u siječnju 1889. godine zapao u pomračenje uma, počelo je rasti zanimanje za njega i njegova djela, koje se osobito raširilo nakon njegove smrti 25. kolovoza 1900. u Weimaru. Naime, tek tada je izazvao ne samo zanimanje filozofa i teologa nego i pjesnika i glazbenika. Može se reći: ako je Heidegger bio šok, a Wittgenstein otrjeznjenje angažiranih filozofa, Nietzsche je postao drogom postmodernoga misaonog svijeta, i to sa sve izraženijim djelovanjem. Međutim, tko je on bio?

Friedrich Wilhelm Nietzsche rođen je 15. listopada 1844. godine u Röckenu kod Lützena (pruska provincija Saska, jugoistočno od Leipziga) kao sin protestantskog pastora Karla Ludwiga Nietzschea. Dakle, F. W. Nietzsche bio je izdanak evangeličke loze s pastorskom tradicijom.³ Za propovijed u povodu njegova krštenja otac je izabrao pitanje iz Lukina evanđelja: “Što li će biti od ovoga djeteta?” (Lk 1,66). Kao da je bio obuzet sumornim predviđanjima, u propovijedi je rekao: “Ah, to je pitanje koje bi nas moglo plašiti, jer što sve može postati od jednoga djeteta, dobro i zlo, nešto radosno i žalosno, jer zemaljski život, u

³ I Nietzscheov djed F. A. Ludwig Nietzsche bio je evangelički pastor i pisac koji se u svojim spisima borio protiv slobodnog mislilaštva kao posljedice Francuske revolucije.

koji je ovo dijete probuđeno, skriva u svojoj utrobi mnogo opterećenja i tegoba, mnogo patnje i opasnosti, mnogo iskušenja i grešnosti...“⁴ Neizgovoreno je ostalo ono što je otac zapisao u svom manuskriptu kao pripremi za propovijed o mogućim putovima svoga sina u budućnosti: “Hoće li biti jedno nesretno ili sretno dijete, bezbožno ili pobožno dijete, radost ili sramota za roditelje, prokletstvo ili blagoslov za ljude, dijete pakla ili stanovnik neba!”⁵ Međutim, ma koliko njegove slutnje bile obojane crno-bijelim bojama, ni u najgorim snovima nije mu moglo pasti na pamet da će majka, koja je inače bila tako blaga i nježna, uputiti sinu riječ prokletstva i reći mu kako je on sramota koja se nadvila nad očevim grobom, a još manje da će taj sin konačno na pitanje što će on definitivno biti, odgovoriti s nečuvenom rečenicom: “Ja sam, na grčkom i ne samo na grčkom, *antikrist*...”⁶

Međutim, u djetinjstvu se od toga ništa nije moglo naslutiti. Dapače, mali Fritz, kako su ga od milja zvali, bio je dobro, pobožno kršćansko dijete na koje je mnogo utjecalo ozračje evangeličke župne kuće i njezinih stanovnika, te religiozno-duhovno gledano pietizam, koji je u obitelji bio tako naglašen. Strašan sudbinski udarac doživio je kad mu je, nakon pada, otac obolio zbog nagnječenja mozga (*Gehirnerweichung*), od čega je 1849. godine i umro, kad je malom Fritzu bilo tek pet godina.⁷ Nedugo nakon očeve smrti, umire i dvogodišnji brat Joseph. Nakon tih nesretnih događaja obitelj je napustila župnu kuću i preselila se u grad Naumburg. Rodno mjesto je na Nietzschea ostavilo duboke tragove: osjećaj da je zbog kulturalnog ozračja u kojemu je živio on nešto posebno. Gubitak oca i brata pak vodio je k tome da je odrastao u okruženju u kojemu su domi-

⁴ E. Biser, *Nietzsche für Christen. Eine Herausforderung*, Leutersdorf, 2000., str. 13.

⁵ *Isto*, str. 14.

⁶ *Ecce homo. Zašto ja pišem tako dobre knjige*, str. 46.

⁷ Ovo tzv. nagnječenje mozga poslije je bilo razlogom mnogim spekulacijama o bolesti samoga Friedricha Nietzschea.

nirale žene.⁸ Nietzsche je bio odveć ozbiljan za svoje godine i distancirao se od svojih vršnjaka. Bio je uzoran dječak, sklon glazbi i književnosti, dobar poznavatelj Biblije pa ne čudi da su ga često, želeći ga pohvaliti, a katkad i ironično, nazivali "der kleine Pastor". Nietzscheov prijatelj Paul Deussen s kojim je zajedno bio krizman na Uskrs 1861. godine, taj je svečani trenutak zapisao ovako: "Kad su krizmanici dva po dva pristupali oltaru da na koljenima prime pomazanje, Nietzsche i ja klečali smo kao najbližiji prijatelji jedan kraj drugoga. Još se vrlo dobro sjećam svetog, uznesenog raspoloženja što nas je ispunjalo tjednima prije i poslije krizme. Bili smo dokraja spremni smjesta umrijeti da bismo bili s Kristom, i sve naše mišljenje, osjećanje i postupanje bilo je ozareno nadzemaljskom vedrinom, koja naravno kao umjetno gojena biljčica nije mogla biti trajna..."⁹ Imajući u vidu sve rečeno, H. Küng smatra da je "obiteljska atmosfera te *odgoj isključivo blagih, bogobojaznih žena* mogao biti *prvi čimbenik u genezi Nietzscheova antikršćanstva*. Kršćanstvo mu se oduvijek činilo mekušnom, slabom, slabašnom, nemuževnom, dekadentnom stvari; on praktički nikada nije upoznao njegovu iskonsku jakost i dubinu."¹⁰

Upisao se onodobno u vrlo poznatu i priznatu gimnaziju koja je bila smještena u nekadašnjoj cistercitskoj opatiji Schulpforta koju su mogli pohađati samo odabrani učenici. Šest godina, od listopada 1858. do rujna 1864. godine proveo je Nietzsche u tom internatu koji je u odgojnom smislu bio poznat po disciplini, poslušnosti, točnosti, a u pogledu obrazovanja naglasak je bio na klasičnim jezicima i glazbenoj kulturi. U Schulpforti kod Nietzschea dolazi do unutarnjih potresa koji su rušili zgradu njegove dječje vjere. Poslije će se čak hvaliti, da

⁸ Osim mlade majke u kući su bile i sestra Elisabeth, dvije godine mlada od Friedricha, koja ga je cijeloga života obožavala, zatim dvije pobožne tetke i baka koja je dominirala nad svima. Za vrijeme cijelog života nije se mogao potpuno emocionalno distancirati od majke i sestre: trebao ih je, volio ih je, ali ih je isto tako i mrzio.

⁹ P. Deussen, *Erinnerungen an Friedrich Nietzsche*, Leipzig, 1901., str. 4.

¹⁰ H. Küng, *Postoji li Bog? Odgovor na pitanje o Bogu u novom vijeku*, Zagreb, 1987., str. 320.

kao ateist u Schulpforti nikada nije molio prije i poslije jela s ostalima i da nikada nije prisustvovao uobičajenim molitvenim vježbama.¹¹ Čini se da je na rušenje njegove vjere uvelike utjecala i knjiga *Život Isusov* Davida Friedricha Straussa, kao i nekoliko učitelja u Pforti koji su odlučno zastupali povijesno-kritičku metodu, taj kasni plod prosvjetiteljstva. Ipak, čini se da se još 1864. godine u samom Nietzscheu vodi duhovna borba, što je razvidno iz najpoznatije pjesme iz njegovih mladih dana koja nosi naslov *Nepoznatom Bogu*. U pjesmi dolazi do izražaja njegova nemogućnost vjerovanja i volje da se ipak vjeruje:

“Još jednom, prije no što pođem putem dalje,
i svoj pogled uprem u daljine,
ja, u samoći, dižem ruke u visine
tebi kom hrlim,
kom u dubini srca, svečan,
oltare svete sazdah
da bi me vazda pozivao tvoj glas vječan.”¹²

Nakon mature u Pforti Nietzsche u Bonnu upisuje studij teologije i filologije. Teologiju je upisao iz “obiteljskih razloga”, tj. da ne bi povrijedio osjećaje svoje pobožne majke. No, na teologiju se osvrtao samo onoliko koliko ga je privlačila filološka strana kritike novozavjetnih tekstova. Pored obiteljskog ozračja i odgoja bogobojažnih žena, “kritičko-filološko istraživanje bilo je drugi čimbenik koji je odlučno utjecao na Nietzscheovu genezu do ateista i antikrista”.¹³

Za nastavak studija odlučuje se preseliti u Leipzig. To je odlučio prije negoli je saznao da se u Leipzig preselio i njegov profesor filologije Ritschl, što je za Nietzschea bilo od neprocjenjive važnosti. No, nakon što je, postavši ateist, izgubio sve

¹¹ U Pforti je često dolazio do izražaja fenomen koji je važan za cijeli njegov život: Nietzscheova slaba i ugrožena fizička konstitucija. Za godinâ provedenih u internatu vrlo često je upisivan u knjigu bolesnih, a kao najčešći razlog spominje se nepodnošljiva glavobolja, koja ga je mučila cijelog života. Čini se da je jedina terapija koja je djelovala bila samoća i duge šetnje.

¹² Citirano prema E. Biser, *Nietzsche für Christen*, str. 16.

¹³ H. Küng, *nav. dj.*, str. 322.

duhovne oslonce u životu, razdiran sumnjama i razočaranjima osjećao se sasvim bespomoćnim i beznadnim. Pomoć mu je došla od Arthura Schopenhauera i njegove filozofije, osobito kad je, sasvim slučajno, u jednom leipziškom antikvarijatu naišao na njegovo djelo *Svijet kao i volja i predodžba* (*Die Welt als Wille und Vorstellung*). Upravo je to djelo odgovaralo Nietzscheovom duševnom raspoloženju. Schopenhauerova filozofija postala mu je nadomjestak za religiju, tako da je Nietzsche priznao: "Ateizam je bilo ono, što me odvelo Schopenhaueru."¹⁴ Čini se kako je Schopenhauerova filozofija bila "treći faktor koji može objasniti Nietzscheovo antikršćanstvo".¹⁵

Schopenhauerovo učenje o spasenju i njegova etika askeze i nijekanja kao moderna ateistička "religioznost" zauzeli su kod Nietzschea upražnjeno mjesto izgubljene vjere. No, Schopenhauerova filozofija, koja je trebala biti izvorom najintimnijeg smirenja, izazvala je upravo suprotno: askezu i mučenje samoga sebe, mržnju prema samomu sebi do te mjere da je za dva tjedna spavao samo po četiri sata noću, što na sreću nije potrajalo. U svakom slučaju, makar za neko vrijeme, samotnik Schopenhauer našao je odjeka u samotniku Nietzscheu.

U studenome 1868. godine Nietzsche je upoznao Richarda Wagnera, koji mu je u glazbi, barem privremeno, bio ono što mu je u filozofiji bio Schopenhauer. U isto je vrijeme na preporuku svojega profesora Ritschela, Nietzsche, u dobi od dvadeset pet godina, 1869. godine, premda još nije bio promoviran, pozvan za profesora klasične filologije na Sveučilištu u Baselu. Pokušavajući sjединiti Schopenhauerovu metafiziku volje s Wagnerovom teorijom umjetnosti, napisao je djelo *Rodenje tragedije iz duha glazbe* (*Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*, 1872.), koje je posvetio upravo Wagneru. Čini se da je ovaj spis za Nietzschea kao filologa bio poguban jer ga na tom planu više nitko nije uzimao suviše ozbiljno. S vremenom se i sam udaljjavao od filologije, što je osobito došlo do izražaja u djelu pisanome u nastavcima, *Nesuvremena razmatranja*

¹⁴ F. Nietzsche, *Ecce homo*. Nesuvremena 2, Beograd, 1980., str. 60.

¹⁵ H. Küng, *nav. dj.*, str. 323.

(*Unzeitgemässe Betrachtungen*, 1873. do 1876.) o D. F. Straussu, Schopenhaueru kao odgojitelju, o koristi i šteti povijesti za život, te o R. Wagneru u Bayreuthu. Od Nietzschea filologa nastao je Nietzsche filozof koji se bezuspješno kandidirao za predavača na katedri za filozofiju na istome sveučilištu.

U tom razdoblju svojega stvaralaštva Nietzsche se sve više udaljavao od Schopenhauera i njegove relativno pozitivne procjene asketskog kršćanstva. Dok se distancirao od Schopenhauerova nijekanja volje i života, zalagao se za dionizijski opojnu potvrdu svih pojava života, što je bio njegov ideal germanskog helenstva. Čini se da je daleko bolnije bilo Nietzscheovo udaljavanje od Wagnera i njegove žene Cosime, osobito nakon njihova preseljenja iz Luzerna u Bayreuth. S vremenom je od prostorne udaljenosti nastala i osobna. Naime, Wagner se u to vrijeme sve više približava kršćanstvu, a kad je Nietzscheu pri jednom susretu govorio o svojem oblikovanju kršćanskog Parsifala, ovaj se zaprepastio, ispričao i otišao. Nakon svega što mu se dogodilo Nietzsche je poput duha, oslobođen kršćanstva, Schopenhauera i Wagnera, išao svojim vlastitim putem kao mislilac i pisac.

Zbog svojeg sve lošijeg zdravstvenog stanja Nietzsche je bio prisiljen zatražiti mirovinu, tako da je u trideset petoj godini života prestao djelovati kao sveučilišni profesor. Od toga vremena živi povučeno i osamljeno, nemirno i besciljno putujući, neprestano mijenjajući mjesto boravka, što je bilo uvjetovano i njegovom bolešću. Drugi, još važniji razlog Nietzscheovoj osamljenosti leži u njegovom otkriću filozofskih misli koje nije mogao podijeliti s ljudima jer su bile teško razumljive, pa će ih zapisivati, često u obliku aforizama, u svojim djelima, ali će doživljavati isto. Naime, najčešće nije bio shvaćan ili je bio krivo shvaćan.

Usprkos bolesti, njegova pisana produkcija, bila je iznimno plodna, no ostala je tajnom, jer se ponašao i djelovao slično vatri koja dugo može tinjati, a onda se naglo rasplamsa i bljesne, te na posljertku opet utihne. Iz toga razdoblja potječu njegova dva aforistička spisa, *Jutarnja rumen. Misli o moralnim predrasudama* (*Morgenröthe. Gedanken über die moralischen Vorurtheile*, 1881.) i *Vesela znanost* (*Die fröhliche Wissenschaft*, 1882.)

Nakon toga slijedi njegovo najpoznatije djelo, *Tako je govorio Zarathustra* (*Also sprach Zarathustra*, 1883.). Poslije Zarathustre slijede *S onu stranu dobra i zla* (*Jenseits von Gut und Böse*, 1886.), *Genealogija morala* (*Zur Genealogie der Moral*, 1887.) i *Sumrak bogova* (*Die Götterdämmerung*, 1887.). Tek nakon Nietzscheove smrti njegova sestra Elisabeth Förster-Nietzsche izdala je preostala njegova djela: *Volja za moć* (*Der Wille zur Macht*), *Antikrist* (*Der Antichrist*) i *Ecce homo*. U tim djelima dolazi do izražaja Nietzscheova sve dublja mržnja protiv kršćanstva.

No, kao što je mržnja prema kršćanstvu bivala sve jačom, tako su i simptomi njegova duševnog oboljenja bivali sve izraženijima. Često je govorio nepovezano, dajući sebi uloge od povijesne važnosti, govori o događajima koji se nisu dogodili. Sve više piše pisma u kojima se potpisuje kao “Dioniz”, “Raspeti”, “Nietzsche Cezar”, i sl. Nakon toga, dogodila se definitivna katastrofa – pomračenje uma. Nietzscheov najvjerniji prijatelj Franz Overbeck žurno je reagirao, otputovao u Torino i Nietzschea smjestio u baselsku psihijatrijsku kliniku. Overbeck je o bolesti izvijestio i Nietzscheovu majku, koja je nastojala da joj sina premjeste u Jenu (1890. godine); ondje je konačno našao mir i njegu koja mu je omogućila barem fizički oporavak. Nakon nekog vremena provedenog u klinici majka ga uzima na kućnu njegu, a nakon njezine smrti 20. travnja 1897. godine brigu o njemu preuzima sestra Elisabeth. Nakon što se 20. kolovoza 1900. godine prehladio i dobio vrućicu, Nietzsche se uspio na kratko oporaviti, no 25. kolovoza u 11.45 sati preminuo je u pedeset šestoj godini života. Tri dana poslije, 28. kolovoza 1900., na Goetheov rođendan, u 16 sati Nietzsche je pokopan u rodnome Röckenu, uz grob svojega oca i brata. Mjesni župnik nije bio nazočan kod sprovoda. Čini se da je bio “službeno odsutan”. U župnim je knjigama zapisano da je rođen u Röckenu 15. listopada 1844. kao sin tadašnjeg župnika Nietzschea i, prema tome, evangelik, ali prema njegovim filozofskim djelima antikršćanin.

2. TAKO JE GOVORIO NIETZSCHE: BOG JE MRTAV!

Nietzsche je, slično Kierkegaardu, bio žestoki kritičar praznine, neiskrenosti i licemjerja građanskog morala svojega vremena. Međutim, dok je Kierkegaard govorio kako čovjek mora samoga sebe zanijekati kako bi Krist dobio mjesto, Nietzsche tvrdi da kršćanstvo treba uništiti, kako bi se napravilo mjesto za čovječstvo. Obojica uviđaju opreku između ljudskoga i kršćanskoga. Nietzsche se odlučuje za čovjeka, a protiv kršćanstva, te naviješta žestoku borbu prevladanom moralu, kršćanstvu i vjeri u Boga. Dojmljivim ostaje njegova borba i hrvanje za smisao života, a također i pitanje Boga, od kojega se nikada neće osloboditi, pitanje Isusa Krista, kojega, tako se barem čini, želi izdvojiti iz svoje žestoke kritike, sve do trenutka kada će se, nošen strastvenim raspravama oko ovih tema, fizički i psihički potpuno slomiti.

Slab i bolestan, gotovo za život nesposoban, Nietzsche se bori za život, za njegov neprestani rast i razvitak. Život mu je najviša vrijednost. Sve ono što služi životu u njegovu usavršavanju i razvitku jest dobro, a ono što ga u tome priječi, jest zlo. K tome, Nietzsche život promatra biološki: Život je samo tjelesni život i ništa više. "Ja sam tijelo i duša' – tako govori dijete. A zašto se ne bi govorilo poput djece? Ali, onaj koji se prenuo, koji zna, kaže: Samo sam tijelo i ništa drugo doli tijelo; a duša je samo riječ za nešto na tijelu. Tijelo je veliki um, mnoštvo s jednim smislom, rat i mir, stado i pastir. Oruđe tvoga tijela je, brate moj, također i tvoj mali um, koji ti nazivaš 'duhom', malo oruđe i igračka tvoga velikog uma."¹⁶

Cilj života i njegova razvitka nije naprosto sreća. Naime, Nietzsche odbacuje eudajmonizam ili utilitarizam, jednako kao i kršćansku ljubav prema bližnjemu. Njegova formula glasi: život je volja za moći. U tome leži najviša norma svih vrijednosti. On kaže: "Što je dobro? Sve što u čovjeku potiče osjećaj moći,

¹⁶ F. Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra. Knjiga za svakoga i ni za koga. O prezirateljima tijela*, Mladost, Zagreb, 1980., str. 30. U daljnjem tekstu Zaratustra.

volju za moći, moć samu. Što je slabo? Sve što potječe iz slabosti. Što je sreća? Osjećaj da moć *raste* – da je svladan neki otpor. Ne zadovoljstvo, nego više moći; *ne* mir uopće, nego rat; ne vrlina, nego sposobnost (vrlina u stilu renesanse, vrlina bez moralke). Slabi i bezuspješni neka propadnu: to je prvo načelo naše ljubavi prema bližnjima. I još im u tome treba pomoći. Što je štetnije od bilo kojeg poroka? Djelatno suosjećanje sa svim neuspješnima i slabima, kršćanstvo!”¹⁷ Zbog toga se on tako strastveno bori protiv kršćanskog morala, čije naučavanje o poniznosti, ljubavi, strpljivosti i samilosti stoji u suprotnosti s voljom za moći, te zbog toga treba biti prevladano. Spisom *Jutarnja rumen započinje* velika Nietzscheova borba protiv morala kao predrasude, kao zločina prema životu i tijelu. Već je ovdje prisutno stajalište s onu stranu dobra i zla, radikalno “prevrednovanje svih vrednota” (*Umwertung aller Werte*), kako to on kaže s pogledom unatrag: “U *prevrednovanju svih vrednota*, u oslobađanju od svih moralnih vrednota, u potvrđivanju i povjerenju prema svemu što je do sada bilo zabranjeno, prezreno, proketo. Ta knjiga, koja veli ‘da’, žari svoje svjetlo, svoju nježnost, na same zle stvari, vraća im ‘dušu’, mirnu savjest, visoko pravo i *povlasticu* na opstanak. Moral se ne napada, on samo više ne dolazi u obzir ... Ova knjiga završava jednim ‘Ili?’ – to je jedina knjiga koja završava s ‘Ili?’... ”¹⁸

Djela u kojima se Nietzsche na osobiti način obračunava s moralom jesu: *Volja za moć*, *S onu stranu dobra i zla*, *Genealogija morala*, *Sumrak idola* ili *Kako se filozofira čekićem*, te *Antikrist*.

2.1. *Navještaj smrti Boga*

Prema Nietzscheovu mišljenju postanku nadčovjeka na putu ne stoji ništa više nego vjera u Boga, što je pitanje s kojim se on toliko muči i bori. Ne čudi što je Nietzsche najoštrijoj kriti-

¹⁷ *Antikrist*, 2, str. 12.

¹⁸ *Ecce homo. Jutarnja rumen* 1, str. 72.

ci podvrgnuo stalno osporavani pojam Boga: "Pojam 'Bog' izmišljen je kao pojam suprotstavljen pojmu života - u njemu je sve štetno, otrovno, klevetničko, sve smrtno neprijateljstvo protiv života svedeno u jedno užasno jedinstvo! Pojam 'onoga svijeta', 'istinskog svijeta' izmišljen, da se izgubi cijena *jedinom* svijetu, koji postoji - da ne preostane nikakva svrha, nikakav razbor, nikakav zadatak za našu zemaljsku stvarnost."¹⁹ Na drugome mjestu Nietzsche kaže: "Kršćanski pojam Boga - Bog kao Bog bolesnih, Bog kao pauk, Bog kao duh - jedan je od najiskvarenijih pojmova Boga do kojih se ikada došlo na Zemlji; on možda predstavlja čak razinu najnižeg vodostaja silaznog razvoja tipa Boga. Bog, *izrođen u protuslovlje životu*, umjesto da bude njegovo preobraženje i vječno *da!* U Bogu naviješteno neprijateljstvo životu, prirodi, volji za život! Bog formula za svaku potvoru 'ovostranosti', za svaku laž o 'onostranosti'! U Bogu obogotvoreno ništa, volja za ništa proglašena svetom!"²⁰ Bog je opreka i protuslovlje životu. On je prokletstvo na život; zločin prema životu; on je naša najduža laž. "Ta hibridna tvorevina propadanja sačinjena iz nule, pojma i proturječnosti, u kojoj svi instinkti *décadence*, svi kukavičluci i sve lomnosti duše nalaze svoju potvrdu!"²¹ Kroz takvoga Boga Nietzsche se osjeća progonjenim i podjarmljenim, tlačnim i lišenim svakoga prava. Zbog toga se želi osloboditi Božje nadmoći, te se strastveno bori protiv njega.

U spisu *Vesela znanost* Nietzsche naviješta *smrt* Boga. To osobito dolazi do izražaja u paraboli o "mahnitom čovjeku"²² koji je u po bijela dana upalio svjetiljku, pojurio na trg i neprekidno vikao: "Tražim Boga! Tražim Boga!" Mnogi ljudi koji su stajali na trgu, a koji nisu vjerovali u Boga, ismijavali su ga i postav-

¹⁹ *Ecce homo. Zašto sam ja sudbina* 8, str. 110.

²⁰ *Antikrist*, str. 18.

²¹ *Antikrist*, str. 19.

²² Analizirajući kako je nastao ovaj tekst, Eugen Biser vidi nekoliko naznaka koje ukazuju na to da je priča o mahnitom čovjeku prvotno bila zamišljena kao dio *Zaratustre*, ali je naknadno uvrštena u djelo *Vesela znanost*. Usp. E. Biser, *Nietzsches Kritik des christlichen Gottesbegriffs und ihre theologischen Konsequenzen*, u: *Philosophisches Jahrbuch* 78 (1971.), str. 35-65; 295-305. Ovdje str. 45-56.

ljali mu podrugljiva pitanja: Je li se izgubio? Je li zalutao kao dijete? Ili se možda sakrio? Plaši li nas? Je li se ukrcao na lađu? Je li se iselio? Mahniti čovjek je, probadajući pogledom one koji su ga slušali, vikao: "Gdje je Bog? Ja ću vam to reći! *Mi smo ga ubili – vi i ja!* Svi smo mi njegovi ubojice! Ali, kako smo to učinili? Kako smo mogli ispiti more? Tko nam je dao spužvu da prebrisemo cijelo obzorje? Što smo učinili kad smo ovu Zemlju otkovali od njezina Sunca? Kamo se ona sad kreće? Kamo se mi krećemo? Dalje od svih sunaca? Zar se stalno ne rušimo? I natrag, postrance, naprijed, na sve strane? Postoji li još neko gore i neko dolje? Ne lutamo li kroz neko beskrajno ništa? Ne osjećamo li dah praznog prostora? Zar nije postalo hladnije? Zar ne dolazi stalno noć i sve više noć? Zar se svjetiljke ne moraju paliti prije podne? ... Bog je mrtav! Bog ostaje mrtav! I mi smo ga ubili! Kako se tješimo mi ubojice svih ubojica?"²³

Nietzsche, gotovo proročki, pod maskom "mahnitog čovjeka" oglašuje smrt Boga ne bi li tu smrt prizvao u svijest ljudi kako bi postali svjesni posljedica ubojstva Boga, a pritom je i sam spreman te posljedice uzeti na sebe: "Nije li veličina toga čina prevelika za nas? Ne bismo li i sami mogli postati bogovi samo kako bismo ih postali dostojni? Nikada nije bilo većeg djela – i ma tko da se poslije nas rodi, zbog samog tog djela spada u povijest višu nego što je cijela povijest do sada bila!"²⁴ Nietzscheu je ovdje u prvom redu stalo do objave Božje smrti, bez neke pozitivne alternative, ali je svjestan da je ova objava prerana i da ljudi još nisu spremni čuti je: "Dolazim prerano, reče on tada, meni još nije vrijeme. Ovaj golemi događaj još je na putu i luta – još nije dopro do ljudskih ušiju. Munji i gromu potrebno je vrijeme, svjetlosti i zvijezdama potrebno je vrijeme, djelima je potrebno vrijeme, čak i pošto su učinjena, da bi bila viđena i saslušana. Ovo djelo im je još uvijek dalje od najudaljenijih zvijezda – *a ipak su oni to djelo počinili!*"²⁵ Na završetku ovoga dijela *Vesele znanosti* dolazi do izražaja crkveno-kritič-

²³ F. Nietzsche, *Vesela nauka*, Grafos, Beograd, 1984., III, str. 125.

²⁴ *Isto*.

²⁵ *Isto*.

ka dimenzija. Naime: "Priča se još da je mahnuti čovjek istoga dana provalio u nekoliko crkava te ondje zapjevao *Requiem aeternam deo*. Izveden i pozvan na odgovornost, rekao bi uvijek samo ovo: 'Pa što su još te crkve ako ne grobnice i nadgrobni spomenici Bogu?'"²⁶

Nameće se pitanje, tko je taj ubijeni Bog? Nietzsche tvrdi da je to Bog filozofa i teologa, koga se u tradiciji shvaćalo kao *substantia a se*, biće koje bivstvuje iznad vidljiva svijeta. Taj Bog je aristotelovsko-skolastički nepokretni pokretač, neprouzročeni uzrok, itd. Nietzsche je, kao i mnogi drugi filozofi kasnog 19. stoljeća, odbacio staru metafiziku, ali nije se, kao i oni, nije zbilja oslobodio, jer odbacivanje nije bilo dotjerano do apsolutnog nijekanja. Walter Schulz je mišljenja da Nietzscheovu filozofiju treba razumjeti upravo iz te situacije: "On radikalizira oklijevajuće otklanjanje od metafizike, time što ne samo da spoznaje raspad metafizike nego ga i potvrđuje i tjera naprijed. Nietzscheova negacija metafizike obilježena je time da u njoj nije samo odbijen neki 'onostrani svijet', već biva zanijekana temeljna crta svake dosadašnje metafizike."²⁷ Ta zanijekana temeljna crta za Nietzschea je umsko mišljenje u vrijednostima, koje obilježava cjelokupnu tradiciju, od platonizma, koji naučava onostranost ideja, do kršćanstva, koje onostranog Boga postavlja kao najvišu vrijednost. Nietzsche spoznaje da je povijesni tijek te vrijednosti radikalno obezvrijedio, ali ih on ne želi nadomjestiti novima, nego nastoji destruirati cijelu metafizičku shemu umskog vrijednosnog mišljenja, i to u ime volje za moći.²⁸

Dakle, Bog koji je umro, prema Nietzscheu, jest Bog kojega smo sami stvorili, pogrešno ga smještajući u okvire filozofsko-teoloških teorija. To je Bog kršćanstva, kršćanske ljubavi i

²⁶ Isto, III, str. 125.

²⁷ W. Schulz, *Bog novovjekovne metafizike*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 92.

²⁸ Schulz smatra da Nietzscheovo obezvredivanje stare metafizike "stoji u službi jedne nove metafizike, budući da Nietzsche samu volju za moć određuje metafizički time što je misli kao temeljni karakter sveg bića, a to znači kao vječno vraćanje jednakog. Nauk o vječnome vraćanju jednakog jezgra je Nietzscheove metafizike. On je volja za moć uzdignuta do sistema". Isto, str. 93.

samilosti. Nietzsche, slično Feuerbachu i Marxu, smatra da je ono božansko samo jedan antropološki realitet. To bi značilo da je smrt Boga zapravo smrt čovjeka koji ima potrebu za Bogom. To je smrt tzv. *Homo religiosusa*, za kojega se kaže da teško podnosi činjenicu te smrti, što "mahnuti čovjek" izriče u dubokom strahu: "Ne bi li se morale svjetiljke zapaliti do podne? Ne čujemo li još ništa od buke grobara koji pokapaju Boga? Ne vonja li nam još ništa od truljenja Božjeg? – i bogovi trunu? ... Ono najsvetije i najmoćnije što je dosad posjedovao svijet iskrvarilo je pod našim noževima – tko li će s nas sprati krv? U kojoj se vodi možemo očistiti? Kakve ćemo svečanosti okajanja, koje svete igre morati izmisliti?"²⁹ Nietzscheova namjera je prevladati ne samo vjeru u Boga nego i sve posljedice vjere u Boga. Bog je, istina, mrtav, "ali kakva je priroda ljudi, još će možda tisućljećima biti pećina u kojima će pokazivati njegovu sjenu. – A mi – mi moramo pobijediti još i njegovu sjenu!"³⁰ Zbog toga Nietzsche naviješta "nove borbe",³¹ do konačne smrti Boga u teoriji i praksi, ali isto tako upozorava: "Čuvajmo se!"³² To, više puta ponovljeno upozorenje odnosi se na obogotvorenje prirode.

Zbog toga će *Homo religiosusa* zamijeniti drugi čovjek, samosvjesni čovjek koji treba nadvladati samoga sebe, tj. nadčovjek. Zaratustra naviješta smrt Boga, jer se trebalo opovrgnuti učenje da se svijet moralnog gleda kroz prizmu dobra i zla, premda je kao prvi propovijedao o dvojnosti dobra i zla, i stvoriti svijet s onu stranu dobra i zla. Da bi se stvorio takav svijet, trebalo je ukloniti Boga koji je izvor moralnog reda. Kao što je gore već rečeno, smrću Boga dokida se iluzija o onostranom, o Platonovom svijetu ideja, o tezi kako postoji biće izvan vremena.

2.2. Nietzscheov odnos prema Isusu Kristu

²⁹ *Vesela nauka*, III, str. 125.

³⁰ *Vesela nauka*, III, str. 108.

³¹ *Isto*.

³² *Isto*, III, str. 109.

Na početku prevrednovanja kršćanstva stoji, prema Nietzscheu, krvava činjenica Kristova križa. Čini se da Nietzsche želi stvoriti takvu sliku o Isusu kako bi snaga njegove kritike protiv kršćanstva išla mimo njegove osobe. Nije slučajno što se u trenutcima pomračenja uma potpisuje kao "Razapeti" i "Dioniz". Za njega je Isus Krist bio tražena identifikacijska figura, koju je poštedio od svoje mržnje prema kršćanstvu. Čini se kao da je Nietzsche jedan trenutak gledao u Isusa pun neke nade i iščekivanja, prije negoli se konačno zatvorio u samoga sebe.

U Nietzscheovim očima Isus je buntovnik koji ustaje protiv židovskih religioznih institucija. Bila je to pobuna protiv "dobrih i pravednih", protiv "svetog Izraela", protiv hijerarhije i kaste pismoznanaca. Bilo je to jedno "ne rečeno svemu što je bilo svećenik i teolog".³³ On poziva i okuplja odbačene, prezrene, grešnike, što je bilo u suprotnosti s prevladavajućim društvenim poretkom te je zbog toga bio propet na križ. Nietzsche kroz usta Zaratusstre kaže: "Doista, prerano je umro onaj Židov kojeg slave propovjednici lagane smrti: i mnogima je otada postalo sudbonosno što je on umro prerano. ... Da je barem ostao u pustinji i daleko od dobrih i pravednih! Možda bi bio naučio živjeti i naučio ljubiti zemlju – i uz to i smijeh. Vjerujte mi, braćo moja! Umro je prerano, sâm bi opozvao svoje učenje, da je dospio do moje starosti! Bio je dovoljno plemenit za opozivanje".³⁴ Ponekad se čini kako je Nietzscheov odnos prema Kristu proturječan. Još u djetinjstvu piše pjesmu Isusu, za čiji pogled kaže da je ljubavljju užaren i zrači u njegovo srce, te se on odaziva na Kristov poziv, u *Antikristu* ga naziva "svetim anarhistom",³⁵ a malo nakon toga kaže da od Isusa ne treba praviti heroja ili, što bi bilo još gore, genija: "Rečeno strogim jezikom filozofije, ovdje bi jedna sasvim druga riječ bila prije na mjestu: riječ idiot."³⁶ Idiot se ovdje shvaća kao "instinktivna mržnja prema svakoj realnosti, kao bijeg u 'nedokučivo', u 'nepojmljivo',

³³ *Antikrist*, str. 27.

³⁴ *Zaratustra. O slobodnoj smrti*, str. 66.

³⁵ *Antikrist*, str. 27.

³⁶ *Isto*, str. 29.

kao odbojnost prema svakom formuliranju, prema svakom pojmu vremena i prostora, prema svemu što je opipljivo, moralni običaj, institucija, crkva”.³⁷

Suprotno tome, dok promišlja razloge Kristove muke i smrti na križu, ponovno dolazimo do mjesta na kojemu prestaje svaki agresivni ton. Dapače, čini se kako Nietzsche dolazi do određenog stupnja suosjećanja s Isusom u njegovoj mucii, koji nigdje do tada nije bio tako izražen. Da bi pojasnio kako je radosni vjesnik “umro kao što je živio, kao što je *poučavao*”, Nietzsche smatra da nam je Krist “pokazao kako treba živjeti. *Praksa* je ono što je oporučno ostavio čovječanstvu: njegovo ponašanje pred sucima, pred žbirima, pred tužiteljima i klevetama i porugama svih vrsta, njegovo ponašanje na *križu*. On se ne opire, ne brani svoje pravo, ne pravi ni jedan korak da bi ga mimoišlo ono krajnje, štoviše, *on ga izaziva* ... A on moli, pati, voli s onima, u onima, koji mu nanose zlo. Čitavo evanđelje sadržano je u njegovim riječima *razbojnika* na križu: ‘Uistinu, ovaj je bio *božanski* čovjek, dijete Božje!’ - kaže razbojnik. ‘Ako ti to osjećaš - odgovara otkupitelj - ‘*onda si ti u rajuu, onda si ti dijete Božje.*’”³⁸ Može se činiti da Nietzsche prestaje u Kristu gledati protivnika, da bi se, kako kažu Karl Jaspers i Eugen Biser, “istovremeno preobrazio u njega”.³⁹ I stvarno, u zadnjoj fazi ovog gotovo dramatičnog međusobnog odnosa stvara se dojam o sve većem približavanju, ali istodobno također o novom, averzijom prekinutom, približavanju i preobrazbi. Dok u *Ecce homo* upozorava: “Predviđajući da uskoro moram pristupiti čovječanstvu s najvećim zahtjevom, kakav mu je ikad bio postavljen, čini mi se da je neophodno reći tko sam. ...*Čujte me! Jer ja sam taj i taj.* Ne zamjenjujte me prije svega!”⁴⁰ U kontrastu prema Nietzscheovu ekscesivnom patosu provlači se, što duže to jasnije, linija vlastita umanjivanja, koja bi, da nije patetično intonirana,

³⁷ *Isto*, str. 29.

³⁸ *Isto*, str. 35.

³⁹ E. Biser, *Nietzsche. Zerstörer oder Erneuerer des Christentums?* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2002., str. 103.

⁴⁰ *Ecce homo. Predgovor*, str. 7.

vodila gotovo do karikiranja. To je naglašeno već u *Dionizovim ditirambima*, gdje kaže: "Luda sam i ništa drugo! Pjesnik jedino!"⁴¹ Pri kraju spisa *Ecce homo* on izražava bojazan: "Strašno se bojim od toga da me jednog dana proglaše *svetim*: vidjet će se, zašto ovu knjigu izdajem prije, ona treba spriječiti da se sa mnom izruguje ... Ja ne želim biti svetac, radije volim biti komedijaš ... Možda jesam komedijaš..."⁴²

Što su sumornije boje u kojima se slika razvitak kršćanstva i sama Crkva od vremena apostola, to se svjetlije i plastičnije pojavljuje lik onoga koji je, prema Nietzscheovu izlaganju, postao istinska žrtva Crkve i koji je tek od Pavla bio pribijen na križ, time što ga je ovaj prikazivao kao Sina Božjega koji je kao žrtva za grijeh umro za ljude. Nietzsche vidi suvremeno kršćanstvo kao izopačenje. Kao što temeljito osuđuje kršćanstvo i njegovo povijesno uprizorenje u kršćanskoj Crkvi, tako se temeljito trudi to isto naučavanje i tu istu Crkvu odvojiti od njezina početka i izvora – Isusa Krista. On se trudi pronaći način kako Isusovu osobu osloboditi od svega onoga za što napada Crkvu i kršćane, što je često previđeni paradoks slike koju Nietzsche razvija o Crkvi i kršćanima. Dok se nemilosrdno bori protiv Crkve i kršćanstva, i s fantastičnim marom radi na njegovu uništenju, iz daljine pozdravlja onoga Prvoga na kojega se ta omražena Crkva tako poziva, od koje želi osloboditi toga Prvoga.

Samo u pokušaju tumačenja lica Kristova dolazi kod Nietzschea do izražaja pozitivno vrednovanje proročkoga. U *Veseloj znanosti* ističe on Isusa kao svijetao lik ispred tamne pozadine židovstva. Isus je religiozni umjetnik sličan grčkom Apolonu koji slavi pomirbu čovjeka i Boga. Prosvjedujući protiv ranožidovske predodžbe srditoga Boga, Isus je mogao sanjati svoju dugu i nebeske ljestve kojima je Bog sišao ljudima. Dok su svećenici, kao izumitelji jednog protivnog svijeta, falsificirali i obezvrjeđivali stvarnost, Isus je, kao "izumitelj" svijeta snova, odražavao tu istu stvarnost. Za Nietzschea je ovdje Isus prototip

⁴¹ F. Nietzsche, *Dionisovi ditirambi*, Grafos, Beograd, 1981., str. 11.

⁴² *Ecce homo*. *Zašto sam ja sudbina*, 1, str. 103.

njegove vlastite borbe protiv bilo kakve svećeničke religije (*Priesterreligion*) židovstva i kršćanstva. Isus nastupa, pored Zarastustre, kao nadčovjek koji ruši naslijeđene kulturne vrijednosti i zbog toga mora propasti. Onaj koji je ostvario taj novi život nužno je postao neprijatelj morala, neprijatelj dogme, neprijatelj hijerarhije i zakona. Iskonsko kršćansko jedinstvo istine i života suprotstavlja se dogmi.

2.3. Nietzscheova kritika kršćanstva

Ono što Nietzsche osobito cijeni kod Isusa, to je upravo potpuno jedinstvo spoznaje i života. Njegovo propovijedanje ne smjera na njegov nauk, nego se sasvim ispunja i ostvaruje u njegovu životu. U djelima *Volja za moć* i *Antikrist* ta slika dolazi jasno do izražaja. Blaženstvo nije ništa obećano, nego je ono tu među nama ako se tako i tako živi i djeluje. Identitet istine i života istinski je življen i predstavljen samo kroz jednu povijesnu osobnost, naime Isusa iz Nazareta. Kršćanska praksa nije neko fantaziranje, a upravo kršćanstvo je ono koje je uništilo jedinstvo istine i naučavanja Crkve. Nietzsche smatra da je već "riječ 'kršćanstvo' nespোরазум, jer je zapravo postojao samo jedan kršćanin, a on je umro na križu".⁴³ I istinsko "Evanđelje" umrlo je na križu. Što se od tog trenutka nadalje zove 'Evanđeljem', već je bilo suprotnost onome što je on živio: 'loša vijest', *dysangelium*".⁴⁴ Jedinstvo života i istine još bi danas bilo moguće ostvarivati ili, kako Nietzsche kaže: "Takav život je još danas moguć, a za neke ljude čak i neminovan: pravo, izvorno kršćanstvo bit će u sva vremena moguće."⁴⁵ Dakle, kršćanstvo je u prvom redu praksa, a ne vjersko poučavanje. Ono nam kaže kako trebamo djelovati, a ne što vjerovati. Nietzsche razumije kršćanstvo kao stanje Božjega kraljevstva u nama, kao stanje blaženstva u sadašnjosti. Kod toga

⁴³ *Antikrist*, str. 39.

⁴⁴ *Isto*

⁴⁵ *Antikrist*, str. 39.

je bio odvažniji od svojih suvremenika, pa i od crkvenih poglavara, jer koji je od njih vjerovao u mogućnost realizacije takvog života? Čini se da je za Nietzschea kraljevstvo nebesko stanje srca, a ne nešto iznad zemlje. Kraljevstvo Božje ne dolazi kronološki, kalendarski. To je nešto što u svako vrijeme dolazi i u svako vrijeme još uvijek nije tu. Kao što je u *Volji za moć* utemeljeno to stanje "kraljevstva Božjega u nama", tako je i u *Antikristu* ovo jedinstvo života utemeljeno na prisutnosti "kraljevstva Božjega" u nama. "Do besmisla je krivo ako se u nekoj 'vjeri', na primjer u vjeri u otkupljenje po Kristu, vidi odlika kršćanina: samo kršćanska praksa, život kakav je živio taj koji je umro na križu, jest kršćanska..."⁴⁶ Isus je izvršitelj i istinskog života i prakse kraljevstva Božjega u nama. To je za filozofa bit njegova pogleda na kršćanstvo, a isto tako i pozitivno polazište njegove borbe protiv Crkve. Crkva u tadašnjem obliku za njega je bila rezultat sve većeg otpadanja učenika od njihova Učitelja, sve dok nije postala sama suprotnost onome što se u početku željelo i namjeravalo.

Prema Nietzscheu Pavao je uzurpirao radosnu vijest, i sve ono što je Isus bio ili htio na način da ju je preokrenuo iz čiste životne prakse u nešto najgore moguće, i na taj način Otkupitelja stvarno prikovao na križ. Korupcija onoga što je Isus bio ili htio, dogodila se već u prvoj : "U formuli: *deus, qualem Paulus creavit, dei negatio* (Bog kakvog je stvorio Pavao, poricanje je Boga)."⁴⁷ Učenici i Pavao, kaže Nietzsche, žrtvovali su Isusovo naviještanje, kako bi male ljude držali u pokornosti njihovog praznovjerja. "Pavao shvaća da je laž – da je 'vjera' nužno potrebna; Crkva kasnije pristaje uz Pavla. Taj Bog kojega je za sebe izumio Pavao, Bog koji 'sramoti svjetovnu mudrost' doista je samo rezolutna odluka samog Pavla."⁴⁸ Pavao je otkrio da je vjera samo sredstvo spasenja za one koji su nesposobni činiti ono što smatraju ispravnim. On je ponovno u velikom stilu uspostavio ono što je Krist svojim životom anulirao. Preokrenuo je kršćanstvo u svoju suprotnost. U stvari, Pavao se uopće nije

⁴⁶ *Antikrist*, str. 39.

⁴⁷ *Antikrist*, str. 47.

⁴⁸ *Isto*.

trebao poslužiti Kristovim propovijedanjem i životom, nego njegovom smrću na križu, smrću Boga koji je umro za naše grijehе.

Nakon svega rečenoga ne čudi što je u Nietzscheovim djelima toliko izražena njegova mržnja protiv kršćanstva i osuda kršćanstva. “*Osuđujem* kršćanstvo, protiv kršćanske crkve podižem najstrašnju optužbu koju jedan tužilac može izgovoriti. Ono je za mene najveća od svih zamislivih pokvarenosti, njegova volja za pokvarenost ukazuje na krajnju moguću pokvarenost. Kršćanska crkva ništa nije poštedjela svoje pokvarenosti, od svake vrijednosti napravila je nevrijednost, od svake istine laž, od svake čestitosti nitkovluk duše. Neka se više nitko ne usudi govoriti mi o njenim ‘humanitarnim’ blagoslovima.”⁴⁹ U kršćanstvu “u prvi plan izbijaju instinkti podčinjenih i potlačениh: u njemu svoj spas traže najniži slojevi. ... Kršćanstvo je skrovište, mračan prostor. ... Kršćanstvo je stanovit smisao za surovost prema sebi i drugome; mržnja prema onima koji drugačije misle; volja za proganjanjem. ... Kršćanstvo je mržnja prema *duhu*, prema ponositosti, odvažnosti, slobodi, *libertinage* (slobodarstvu) duha; kršćanstvo je mržnja prema *osjetilima*, prema radovanju osjetila, prema radosti uopće...”.⁵⁰ I ne samo to: “Kršćanstvo želi zagospodariti nad *grabljivicama*; njegova zamisao je da ih *razboli* – slabljenje je kršćanski recept za *pripitomljavanje*, za ‘civilizaciju’.”⁵¹ Tu glavnu riječ ima laž, a laž Nietzsche naziva: “ne htjeti vidjeti nešto što se vidi, ne htjeti vidjeti nešto *takvim* kakvim se vidi... Najčešća laž jest ona s kojom sami sebe obmanjujemo.”⁵² U konačnici, Nietzsche smatra da sve zavisi od cilja za koji se laže. “Moj prigovor kršćanskim sredstvima jest upravo da u kršćanstvu nedostaju ‘sveti’ ciljevi. Samo loši ciljevi: trovanje, klevetanje, poricanje života, preziranje tijela, ponižavanje i samooskvrnuće čovjeka pojmom grijehа – otuda su i njegova sredstva loša.”⁵³

⁴⁹ *Antikrist*, str. 62.

⁵⁰ *Antikrist*, str. 21.

⁵¹ *Isto*, str. 22.

⁵² *Isto*, str. 55.

⁵³ *Isto*, str. 56.

2.4. Borba protiv kršćanskog morala

Sve gore rečeno tijesno je povezano s Nietzscheovom kritikom kršćanskog morala. “*Otkriće* kršćanskog morala je događaj, kome nema ravna, jedna prava katastrofa. ... Živi se prije njega, živi se poslije njega.”⁵⁴ Kao što je krivotvoren pojam Boga, krivotvoren je i pojam morala⁵⁵ koji Nietzsche smatra *protuprirodnim* i *protuživotnim* jer se okreće protiv instinkta života. “Protuprirodni moral, to znači gotovo svaki moral koji su, do danas, naučavali, poštovali i propovijedali, okreće se obrnuto upravo protiv instinkta života – on je čas potajna čas glasna i drska *osuda* ovih instinkata. Govoreći ‘Bog vidi ljudsko srce’, on kaže Ne najvišim i najnižim požudama života i shvaća Boga kao *neprijatelja života* ... Svetac koji se Bogu svidio, jest idealni kastrat ... Konac je života ondje gdje započinje ‘carstvo Božje’”⁵⁶ Tako se, prema Nietzscheovu mišljenju, u sva vremena htjelo “popravlјati” ljude, što se zvalo moralom. “Ali se pod istom riječi kriju najrazličitije tendencije. ‘Popravlјanjem’ čovjeka nazvalo se kako *kroćenje* beštije čovjeka, tako i *odgajanje* stanovite vrste čovjeka: tek ovi zoološki termini izražavaju realitete – razumije se, realitete o kojima ništa ne zna tipični ‘popravlјač’, svećenik – *ne će* ništa da zna. Nazvati ‘popravlјanjem’ kroćenje jedne životinje, u našim ušima zvoni gotovo kao šala.”⁵⁷ Sva sredstva koja su primjenjivana u ‘popravlјanju’ životinje-čovjeka, čine je nemoćnijom, bezopasnijom, kako bi postala boležljiva životinja. “U borbi s beštijom, jedino sredstvo da se ona oslabi, *može* biti da se ona učini bolesnom. To je razumijevala Crkva: ona je *upropaštavala* čovjeka, ona ga je slabila, - ali je uzimala kao svoje pravo i zasluęu da ga je ‘popravela’. ...”⁵⁸ Želeći sve navedeno izreći u nekoj formuli, Nietzsche kaže: “*Sva su sredstva*, kojima se do sada čovječanstvo htjelo učiniti moralnim, bila iz

⁵⁴ *Ecce homo. Zašto sam ja sudbina*, 8.

⁵⁵ Usp. *Antikrist*, str. 26.

⁵⁶ F. Nietzsche, *Sumrak idola. Moral kao protupriroda*, 4. Grafos, Beograd, 1980.

⁵⁷ *Sumrak idola. “Popravlјači” čovječanstva* 2.

⁵⁸ *Isto*.

temelja *nemoralna*.”⁵⁹ Za njega je takav moral, tj. moral koji u sebi sadrži pojam krivice i kazne, kao i naučavanje o milosti, otkupljenju i oproštenju, laž bez ikakve psihološke realnosti.

Za razliku od Schopenhauera, koji je u samilosti vidio vrhunac svoje altruističko-socijalne čudorednosti, upravo je ta samilost ono što Nietzsche na jedan egoističko-aristokratski način apriori odbija, jer je samilost suprotna krepkim čuvstvima koja podižu energiju osjećanja života, djeluje depresivno i dovodi do gubitka snage. Samilost je “tendencija *neprijateljska prema životu*. Schopenhauer je bio neprijatelj života: *otuda* je za njega samilost vrlina. ... Ništa nije nezdravije usred naše nezdrave modernosti od kršćanske samilosti.”⁶⁰ Zbog toga Nietzsche kroz usta Zaratusstre kaže: “Ah, gdje su se u svijetu zbile veće gluposti od onih koje su se događale među samilosnima? I što je na svijetu prouzročilo više patnjâ od gluposti samilosnih? Teško svima koji ljube, a nisu još toliko uzvišeni da bi bili iznad svoje samilosti! Đavao mi je jednom ovako govorio: ‘I Bog ima svoj pakao: to je njegova ljubav prema ljudima.’ A nedavno sam ga čuo kako govori ove riječi: ‘Bog je mrtav; od svoje je samilosti prema ljudima umro Bog.’ Trebate se čuvati samilosti: *odatle* će još ljudima doći i crni oblak!”⁶¹

Zbog svih navedenih razloga Nietzsche smatra da je kršćanski moral, sa svim onim što ga karakterizira, zločin, atentat na čovjeka. U tom kontekstu on jasno govori čiji je to atentat, obarajući se pogrđnim riječima na svećenike kao službenike Crkve: “*Svećenički atentat! Parazitski atentat! Vampirizam blijedih podzemnih krvopija!* ... Kada prirodne posljedice nekog čina nisu više ‘prirodne’, već ih se misli izvedene sablasnim pojmovima praznovjerja, ‘Bogom’, ‘duhovima’, ‘dušama’, kao puke ‘moralne’ konsekvencije, kao nagradu, kaznu, opomenu, sredstvo odgoja, onda je razorena pretpostavka za spoznavanje – *onda se izvršio taj najveći zločin protiv čovječanstva*. - Još jednom, grijeh, taj oblik samooskvrnuća čovječanstva par excellen-

⁵⁹ *Isto*, str. 5.

⁶⁰ *Antikrist*, str. 7

⁶¹ *Zaratustra. O samilosnima*, str. 82.

ce, izmišljen je da bi onemogućio znanost, kulturu, svaki uspon i samopoštovanje čovjeka. Svećenik vlada pomoću izuma grijeha.⁶² Na taj način Nietzsche se svom žestinom obara i na službenike Božje: "Male nakaze, prepredenjaci i lažovi *započinju* bespravno koristiti pojmove 'Boga', 'istine', 'svjetlosti', 'duha', 'ljubavi', 'mudrosti', 'života', takoreći kao sinonime za sebe, da bi time zagradili 'svijet' od sebe."⁶³ Nietzsche svećenike smatra neprijateljima punima zla i kaže: "Ništa nije osvetljivije od njihove poniznosti. A onaj koji ih napada, lako se može uprljati!"⁶⁴ Svećenici su izmislili "idiotsku formulu 'poslušnost ili neposlušnost prema Bogu'. ... i 'Božja volja'. ...Sa strogošću i pedanterijom, čak do malih i velikih poreza koji su mu trebali biti plaćeni, svećenik je jednom za svagda formulirao što *on želi imati*, 'što je Božja volja' ... Od sada su sve stvari tako uređene da je svećenik *svugdje neophodan*; u svim prirodnim događajima u životu, kod rađanja, braka, bolesti, smrti, a da o 'žrtvovanju' (objedovanju) i ne govorimo, pojavljuje se sveti parazit da bi ih *odprirodio* – njegovim jezikom: 'posvetio'...".⁶⁵ Sve u svemu, Nietzsche smatra kako je sam svećenik "prepoznat kao ono što jest, kao najopasnija vrsta parazita, kao zarazni pauk života...".⁶⁶ Zbog svih navedenih "značajki" svećenika Nietzsche zaključuje: "Dokle god svećenik, taj, po svom *zanimanju*, uništavalac, klevetnik, trovač života, vrijedi još za *uzvišenu* vrstu čovjeka, ne će biti odgovora na pitanje: što je istina? Istina je već izvrnuta na glavu ako kao zastupnik 'istine' vrijedi svjesni odvjetnik ništavila i ništenja ..."⁶⁷

Smatrajući sebe ne čovjekom, nego dinamitom,⁶⁸ Nietzsche u *Ecce homo* ponavlja ono što stoji i u *Zaratuistri*: "*Ako želi biti tvorcem u dobru i zlu, taj mora najprije biti uništivač i raz-*

⁶² *Antikrist*, str. 49.

⁶³ *Isto*, str. 44.

⁶⁴ *Zaratuistra. O svećenicima*, str. 83.

⁶⁵ *Antikrist*, str. 26

⁶⁶ *Isto*, str. 38.

⁶⁷ *Isto*, str. 8.

⁶⁸ *Usp. Ecce homo. Zašto sam ja sudbina*, str. 1.

biti vrijednosti. Tako pripada najviše zlo najvišoj dobroti; a ta je stvaralačka ... Ja poznajem radost uništavanja, u stupnju koji je shodan mojoj snazi za uništavanjem, u obojem pokoravam se svojoj dionizijskoj prirodi, koja ne zna rastaviti neradeđe od odobravanja. Ja sam prvi *imoralist*: tim sam uništivač par excellence.”⁶⁹

Usprkos svemu rečenomu, čini se da se Nietzsche nije do kraja uspio osloboditi svojega tobožnjeg suparnika, Boga. Neriješanim ostaje borba između prometejske volje za bezbožnim nadčovjekom i istodobno potisnuta, proždiruća čežnja za odbačenim, nepoznatim Bogom, koga je pogrešno shvatio kao neprijatelja. To je vidljivo i u čarobnjakovoj pjesmi iz četvrte knjige *Zaratusstre*, što je ponovljeno i u *Dionizijskim ditirambima*, gdje je vidljivo koliko taj osamljenik ne može zaboraviti Boga, koga je napustio. U himničkoj pjesmi *Arijadnina tužbalica*, Nietzsche se kroz riječi Arijadne obraća tom nepoznatom Bogu i moli ga za ljubav: “*Ljubavi* mi pruži – tko zgrijat će me? Tko ljubiti će mene sada još? Ruke tople pruži, srca žar...daj, predaj mi, ti najokrutniji dušmanine *sebe*.” Međutim, taj Bog koji bi se trebao davati, odlazi, izmiče: “Ode! Nestade ga! Pobježe on, moj jedini drug, moj veliki neprijatelj, moj nepoznati, moj krvnik-Bog!” Toga Boga, svoju bol i sreću istodobno, Nietzsche ponovno doziva natrag: “Ne! Vrati se, o vrati mi se sada, s mukama svim tvojim okrutnim! Posljednjem od svih samotnika, vrati mi se! Vrati mi se sada! Potoci k tebi mojih suza teku! Još i zadnji plamen srca moga za tobom gori. O vrati se, Bože moj nepoznati! Boli moja! I posljednja sreća moja!...”⁷⁰

Čini se kako se pravi Nietzscheov istinski religiozni stav nalazi u vječnom vraćanju – osjećaju vječnosti, pa čak i besmrtnosti, što osobito dolazi do izražaja u *Ecce homo*, gdje potvrđuje religijsku težinu vječnog vraćanja istog.

⁶⁹ *Isto*, str. 2.

⁷⁰ *Zaratusstra. Čarobnjak*, 1, str. 235. Usp. *Dionisovi ditirambi*, Grafos, Beograd, 1981., str. 29.

3. NIETZSCHEOV GOVOR O SMRTI BOGA KAO IZAZOV ZA KRŠĆANE

Karl Jaspers, koji smatra da je "Nietzsche izvršio raskrinkavanje kršćanstva jezikom, prezirom i stilom koji ide od mirnog istraživanja do pamfleta"⁷¹ i s do tada nezabilježenom radikalnošću, kaže da Nietzscheova borba protiv kršćanstva proizlazi iz njegova vlastitog kršćanstva. Njegov odnos prema kršćanstvu u sebi krije mnoga proturječja, koja Jaspers ne smatra slučajnim. Svoju bliskost prema kršćanstvu u protestantskoj župnoj kući Nietzsche je vrednovao kao nešto iznimno značajno. No, ta je bliskost njemu značila nešto sasvim drugo, tj. uvidio je da kršćani u svojem svakodnevnom životu i nisu baš savršeni. Diskrepancija između *zahtjeva* i *stvarnosti* je oduvijek ono poticajno kod kršćanstva. Često se može dogoditi da zahtjevi koji traže previše i stvarnost koja se ne pokorava i izgleda površno kao da idu mirno jedno pokraj drugoga. Ali, kad se dogodi da jedno drugo više ne puštaju u miru, tada se može pojaviti nešto iznimno. U tom smislu promatrao je Nietzsche kako je skepticizam u Njemačkoj, osobito kod djece u protestantskim župnim kućama, u stalnom porastu. Zašto je tako? Zbog toga što su mnogi njemački filozofi i znanstvenici, kao djeca propovjednika, promatrali svećenike, što je kao posljedicu imalo da oni više nisu vjerovali: "Time je naznačena i glavna značajka Nietzscheove strasti: Nietzscheovo *neprijateljstvo* protiv kršćanstva kao stvarnosti nedjeljivo je od njegove stvarne *navezanosti* na kršćanstvo kao zahtjev."⁷² Zbog toga Nietzsche zahtijeva da se sve kršćansko prevlada s nad-kršćanskim, a ne da ga se naprosto od sebe otkloni. Na taj način se prema Jaspersu razumijeva Nietzsche: "Njegova misao izrasla je iz kršćanstva, iz samih kršćanskih pobuda. Njegova borba protiv kršćanstva ne želi to kršćanstvo jednostavno žrtvovati, ne želi ga opozvati niti od njega otpasti, nego ga želi prevladati i nadmašiti, i to sa silama koje je kršćanstvo, i to samo ono u svijetu, razvilo."⁷³

⁷¹ K. Jaspers, *Nietzsche und das Christentum*, Piper Verlag, München, ³1985., str. 7.

⁷² *Isto*, str. 10.

Nietzscheova formula mogla bi glasiti: Antikrist je nužna logika razvitka jednog istinskog kršćanina, jer se u njemu samomu događa prevladavanje kršćanstva. Može se reći da je Nietzsche ozbiljno i autentično kršćanstvo smatrao uvijek mogućim i kao takvo respektirao. Dakle, njegovo neprijateljstvo prema kršćanstvu je u stvarnosti nedjeljivo od njegove stvarne navezanosti na kršćanstvo kao zahtjev.

Humanistički ateizam što ga zastupa Nietzsche pledoaje je za čovjeka, na račun Boga kao navodnog konkurenta. Na taj je način njegova riječ o *smrti Boga* uspjela u naše vrijeme pronaći svjetski odjek te je postala riječ vodilja modernog ateizma, kao i u *teologiji mrtvog Boga*, tj. kršćanstva u navodno ateističkom vremenu. Spomenuti ateizam djeluje privlačno i zavodljivo, što mnoge potiče da se zauzimaju za svijet u kojemu žive kao prostor slobode, za slobodu čovjeka kao onoga koji taj svijet i sebe samoga oblikuje. Ta vrsta ateizma ne argumentira u prvom redu s pojedinačnim razlozima za ili protiv Boga. Ona postulira iz jednoga svjetskog etosa, s jednim patosom slobode, da Boga ne bi smjelo biti, kako bi čovjek mogao biti. Toj vrsti ateizma ne može se suprotstaviti samo negativnom, tj. opovrgavajućom kritikom, jer bi se na taj način promašilo ono na što su humanistički ateizmi usmjereni, naime ljudski život. Možda bi se trebalo usmjeriti na ono koji su razlozi i zahtjevi koji pokreću takve ateizme; trebalo bi po mogućnosti pokazati, da ti zahtjevi mogu biti ostvareni kroz poruku vjere o Bogu stvoritelju, kao temelju i jamstvu slobode čovjeka koji oblikuje i stvara svoju kulturu i ostvaruje samoga sebe, te, na osobit način, odgovarajućom *kršćanskom životnom praksom*. Kritika protiv ateističko-humanističke kritike religije i kršćanstva može biti opravdana i djelotvorna samo ako konačno vodi do odlučujućih konsekvencija, čiji zahtjevi se usmjeruju na vlastitu adresu.⁷⁴

⁷³ Isto, str. 10.

⁷⁴ Usp. W. Kern, *Atheismus-Marxismus-Christentum. Beiträge zur Diskussion*, Tirolia Verlag, Innsbruck-Wien-München, 1979., str. 64.

3.1. Diskusija o egzistencijalističkom patosu slobode

Najznačajnije obilježje čovjeka kao bića obdarenog razumom jest *sloboda* koja podrazumijeva samoodređenje. Čovjek je jedino biće na zemlji koje to može zahtijevati, sam se može odlučivati za ovo ili ono, sam je gospodar svojega djelovanja ili nedjelovanja. Time se čovjek razlikuje od životinja koje su determinirane različitim unutarnjim i vanjskim faktorima. Ponašanje životinja vođeno je osjetilnim opažanjem, koje je, kao i način ponašanja, strogo povezano uz određeni okoliš. Životinja je biološki specijalizirana na određene uvjete okoliša: građa tijela, oblik udova, način prehrane i življenje strukturalno su prilagođeni određenom okolišu. Životinja koja je navezana na okolinu, navezana je na nagone, te u okolišu istinski opaža samo one sadržaje koji nude ispunjenje njezinih nagona, a sve ostalo za nju nema značenja. Ono što za životinju nije zanimljivo, za nju i ne postoji, a što postoji, postoji samo kao središte otpora za njezino prihvatanje ili odbijanje. U službi ponašanja navezanog na okolinu stoji i visoka instinktivna sigurnost životinje; dakle, to je način ponašanja koje je jedinki urođeno, a nije stečeno vježbom ili navikama. Životinja može, doduše, nešto "naći", ali ne može "pronaći". Ona ne otkriva, ne poznaje napredak, razvoj kulture, nema povijesti. Životinjsko ponašanje ostaje navezano na okolinu i nagone, od kojih se ne može distancirati, a ne može se distancirati ni od same sebe.

Ponašanje čovjeka i njegova autorealizacija manifestira se kao sloboda od okoline i nagona. Takvo ponašanje označava se kao *sposobnost za distancu*. Čovjek može biti na distanci u odnosu na okoliš, u odnosu na nagone, tj. na distanci i u odnosu prema samome sebi ako nadilazi sebe kao prirodno-nagonsko biće. Navedeni fenomeni dopuštaju nam uočiti temeljni zakon ljudskog ponašanja, koji nazivamo *nenavezanost*. Čovjek ne živi u "neposrednosti" kao životinja, nego u posredovanosti, što se u filozofskoj antropologiji svodi na zakon *posredovane neposrednosti*. Čovjek je onaj koji nema posredovanja izvan samoga sebe, nego je on sam posredovanje. "Posredovana neposrednost" predstavlja ono što nazivamo slobodom. Snaga slobode je čovjek osoba, koji se u svojoj slobodi može otvoriti vri-

jednostima svoga života i svijeta, ali i zatvoriti. Čovjek se može u vjernosti povezati s drugim čovjekom, ali ga može i napustiti, izdati i prezreti. Također je i "ne" prema Bogu kao mogućnost rezultat i posljedica ljudske slobode. Sloboda je u igri uvijek i svagdje gdje čovjek oblikuje, istražuje, stvarateljski planira ili istražuje. Može se reći da je sloboda najljudskiji moment čovjeka, ali i najsvjetskija točka svijeta, koja izrazito osjetljivo reagira protiv bilo kakva pokušaja ovladavanja njome. Zbog toga za slobodu vrijedi isto ono što se o odnosu Boga i svijeta općenito govori – u ateističkoj kritici i u kršćanskom odgovoru na tu kritiku.

Slobodom je za ateistički humanizam Nietzschea (i ostalih, primjerice Sartrea) dosegnuta ona užarena točka konkurentne borbe između čovjeka i Boga. Bog, ako bi ga bilo, od vječnosti bi jednom za uvijek, neizbježno (pred)programirao čovjeka, nad njim bdijući kao njegova zla kob. Čovjeku ne bi ništa drugo preostalo nego izvršavati naloge neke strane volje koja nad njim ima moć. Da bi se to izbjeglo, želi se na mjesto vjere u Boga staviti vjeru čovjeka u samoga sebe. ... Zbog toga je potrebno odbaciti Boga koji bi odlučivao o sudbini svijeta i čovječanstva. To bi vratilo prirodi i čovječanstvu značenje i dostojanstvo koje mu je teizam bio oduzeo.⁷⁵

3.1.1. Bog – temelj slobode

Na iznesene Nietzscheove, i ne samo njegove, postavke, želimo ukratko, budući da je tema iznimno široka, postaviti protupitanje: Je li Bog konkurent ljudskoj slobodi? Odgovor glasi: Ne! Upravo suprotno: Bog je temelj i jamac ljudske slobode. Ovisnost čovjeka o Bogu kao svome Stvoritelju ne ukida njegovu slobodu, nego je utemeljuje. Nije ovdje riječ o apstraktnoj opreci koja bi bila zakon ovog odnosa, nego o dijalektici uzajamnog rasta: što je jača ovisnost o Stvoritelju, to je jača i samostalnost stvorenja. Povezanost čovjeka s Bogom je uvijek mogućnosti za slobodu čovjeka. Zbog toga odgovor na huma-

⁷⁵ Usp. *Isto*, str. 68.

nistički ateizam Nietzschea i njemu sličnih ateistički orijentiranih filozofa, koji smatraju da vjera u Boga umanjuje slobodu čovjeka, a njega udaljava od ovosvjetske stvarnosti, može biti samo *da* za u-svijetu-angažiranu slobodu čovjeka. Ovaj *da* ima za kršćanina, prije bilo koje antiateističke apologetike, nenadmašan temelj i svoje jamstvo u radosnoj vijesti, evanđelju Isusa Krista. Riječ je o bezuvjetnom, neograničenom *da* slobodi čovjeka-kršćanina, pa i svakog drugog čovjeka.

Bog je stvorio čovjeka slobodnim: "On je sam u početku stvorio čovjeka i prepustio ga slobodnoj volji njegovoj." (Sir 15, 14). Dakle, sloboda je bitna značajka čovjekove egzistencije i svijet postaje ljudskim upravo ako je na djelu slobodno ljudsko djelovanje. Apostol Pavao, protiv kojega se Nietzsche bori napadajući ga da je korumpirao evanđelje, piše Galaćanima: "Za slobodu vas Krist oslobodi" (Gal 5,1), te nastavlja: "Vi ste, braćo, na slobodu pozvani." (Gal 5,15). Bog ne želi ništa drugo nego da se u slobodi odluči za njega, svoga Stvoritelja, svoj alfa i omega. Na taj način i ljudska sloboda stoji u jednoj radikalnoj odluci: ne samo u imanentno-etičkom smislu između kreposnog dobrog i zlog, nego i u jednom transcendentno-eshatološkom smislu za ili protiv Boga, za ili protiv vječnog spasenja. Samim time se u kršćanskom razmišljanju javlja još jedan problem koji nije samo mogućnost za dobro nego i za zlo, za grijeh, a to znači zlorabljenje slobode i odvratanje od Boga k osobnoj nesreći.

Kršćanska antropologija vjerno slijedi svetopisamske tekstove, premda se tijekom povijesnog hoda kršćanstvo suočavalo s često suprotstavljenim mišljenjima o svijetu, čovjeku u tom svijetu, njegovoj slobodi i njegovom samoostvarenju unutar prostora slobode. Najznačajniji iskorak u kršćanskom promišljanju slobode učinio je II. vatikanski koncil, koji na tradiciji Crkve kao temelju predlaže rješenja u mnogim domenama ljudskog djelovanja, pa tako slijedi svetopisamsku liniju i kad govori o slobodi, te konstatira: "Bog je htio čovjeka prepustiti u 'ruke njegove vlastite odluke' tako da sâm od sebe traži svog Stvoritelja i da slobodno prijanjajući uza nj, dođe do potpunog i blaže-

⁷⁶ Drugi vatikanski sabor, *Gaudium et spes* 17.

nog savršenstva.”⁷⁶ Upravo je saborska pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* dokument u kojemu se može pronaći najcjelovitiji odgovor Sabora o čovjeku i njegovu slobodnom ostvarivanju. Sabor je svjestan koja je važnost i veličina ljudske slobode i koliko tu slobodu cijeni i traži suvremeni čovjek, često je, na loš način izjednačavajući sa samovoljom i hedonizmom. Sabor istinsku slobodu prikazuje kao znak Božje slike u čovjeku. Zbog toga se dostojanstvo čovjeka očituje u svjesnom i slobodnom izboru dobra po savjesti. Budući da je sloboda ranjena grijehom, ovaj izbor nije lako ostvarljiv i djelotvoran bez Božje milosti. Naime, zloupotrebom svoje slobode čovjek je postao dezorijentiran prema sebi i prema drugima, jer se orijentirao prema stvorenim stvarima uzevši ih kao konačni cilj. Od tada počinje dramatična borba dobra i zla, kako na individualnom, tako i na kolektivnom planu.⁷⁷

U konstituciji o Crkvi analiziraju se različiti oblici ateizma, a svima je zajedničko nijekanje Boga i zamjenjivanje vjere u Boga vjerom u čovječanstvo, čovjeka ili nadčovjeka. Pri tome je čovjek svrha samome sebi, jedini graditelj i stvoritelj. Njegova želja za osamostaljenjem želi prekinuti sve sveze ovisnosti o Bogu. Sabor smatra da se lijek u borbi protiv svih oblika ateizma sastoji u odgovarajućem izlaganju nauke i autentičnom svjedočenju ili življenju kršćanske vjere. Sabor izražava jasnu samokritiku, misleći kako su i sami vjernici zanemarivanjem vjerskog svjedočenja i krivim tumačenjem nauke prije sakrivali negoli otkrivali lice Boga i religije. I zbilja, čini se da su riječi Svetog Pisma, riječi Crkve često i kod samih kršćana ostale samo “mrtvo slovo na papiru”, tj. bez životne prakse i svjedočenja.

3.2. *Nietzscheov govor o Bogu kao izazov za kršćansku praksu*

Nietzscheove psovke na Boga, kršćanstvo i sve što je s njim povezano izazvale su žurne obrambene reakcije s ciljem personaliziranja i psihologiziranja slučaja. Čini nam se potreb-

⁷⁷ Usp. isto, 13.

nim ozbiljno uzeti Nietzscheovu kritiku vjere u Boga i općenito kršćanstva. Ne može li Nietzsche, taj "antikrist", koji je, barem se tako čini, više anti-kršćanin negoli anti-Krist, biti za kršćane izazov i provokacija? Jasnije nego kad je riječ o pojmu kršćanskoga Boga može se prepoznati da Nietzscheova kritika nema toliko veze sa stvarima, koliko s funkcijom, ulogom Crkve i kršćana. Samo tako se mogu razumjeti njegovi toliki izljevi mržnje i napada na njih, koji djeluju posve suprotno od onoga kako je propovijedao Isus i čemu je učio svoje učenike.⁷⁸ Nietzscheova riječ o smrti Boga nešto je što je on dijagnosticirao za Europu kraja devetnaestog stoljeća, ili, možda je bolje reći, prognosticirao za Europu dvadesetog stoljeća i vremena u kojem živimo, o svijesti ljudi koji misle živjeti bez vjere u kršćanskog Boga. Stotinu godina poslije, dakle u naše vrijeme, kod mnogih ljudi u svijetu i Europi ostvaruju se njegove prognoze o gubitku autoriteta i osjećaja za biblijsko-kršćansku tradiranu vjeru u Boga. To, nadalje, znači da Nietzsche nije kriv za današnje stanje u svijetu, nego ga je samo predvidio. E. Coreth nas upozorava da moramo pripaziti upravo na to što Nietzsche kaže. "Jer on ne kaže: Nema Boga, nego: Mi smo ga ubili. On ne daje izjave o Bogu, nego o čovjeku, koji je ubio Boga, te sebe samoga u ovaj svijet zatvorio, a zemlju otkovao od njezina sunca."⁷⁹ Nietzsche ne tvrdi da je on ubio Boga, nego da je Bog za mnoge ljude jednostavno umro, da Bog za mnoge ljude jednostavno ne egzistira u njihovu životu. Mnogi, pa i oni koji kažu da vjeruju u Boga, žive kao da ga nema. Kod rečenice "Bog je mrtav" potrebno je obratiti pozornost na tekst u kojem je izrečena. Nietzsche ne izgovara te riječi sam, nego ih stavlja u usta mahnita čovjeka, luđaka, koji se javlja kao tražitelj Boga, a ljudi na trgu mu se izruguju. Međutim, "mahniti" čovjek vjeruje da čovječanstvo uvijek nanovo ubija Boga.

Nietzsche se pita zašto je Bog umro i odgovara da je umro zbog kršćanstva koje je srušilo sve od čega je čovjek prije njega

⁷⁸ Usp. *Antikrist*, str. 36.

⁷⁹ E. Coreth, *Weltverständnis und Gottesfrage*, u: E. Coreth - J. B. Lotz (Hrsg.), *Atheismus kritisch betrachtet. Beiträge zum Atheismusproblem der Gegenwart*, E.ewel Verlag, München-Freiburg/Br., 1971., str. 244.

živio, a prije svega tragičnu istinu života pretsokratskih Grka. Da je Bog mrtav, to je, prema Nietzscheu, jezik religije, ta slika potječe iz evanđelja, samo što joj Nietzsche daje novo značenje pretpostavljajući da je Bog jednom živio, a "mi smo ga ubili". Međutim, vijest o tom užasnom događaju još nije uspjela doći do ušiju ljudi. Na taj način pokušava Nietzsche dijagnosticirati stanje suvremene kulture. On objavljuje smrt Boga, gotovo na Feuerbachov način, kao slom i propast vjere u Boga, vjere koja je postala nevjerodostojna. Dobro se upitati koliko se puta kršćanstvo doista pokazalo onakvim kakvim ga je upoznao Nietzsche? Kako se kršćanstvo živi, tj. svjedoči danas? Ima li išta istinito u Nietzscheovoj kritici Crkve? Koliko je istine u njegovoj kritici svećenika? Kaže se: "Bez čovjeka, sve je laž!" Može li se biti kršćanin, a da se nije čovjek? Kakav je to kršćanin bez humanoga u sebi? Gdje je nestao čovjek? Farizeji i pismoznanci bijahu legalisti kad im je legalizam odgovarao, ... a kad su sami kršili zakone, onda su ih drugačije tumačili i obrazlagali! Tako je to bilo u ono vrijeme, a često se čini da ni danas nije mnogo drugačije.

Zašto je Nietzsche, taj ateist i antikrist, mnogima postao izazov, no, samo su rijetki među njima kršćanski mislioci? Zašto se predstavnici teološko-filozofske misli zadovoljavaju njegovim zaobilaženjem u velikom luku, banaliziranjem, ignoriranjem ili prezirnim odbacivanjem Nietzschea i njegova djela? Teorija i znanje je kod takvih na visokom stupnju; život koji bi iz toga trebao proizlaziti, čini se, da nije. Ti tzv. veliki teoretičari teološko-filozofske misli zaboravljaju na drugu, vrlo važnu komponentu kršćanstva, naime, djelatno življenje svoje vjere. Što onda njima znače Isusove riječi: "Ne će svaki koji mi govori Gospodine, Gospodine, ući u kraljevstvo nebesko, nego onaj koji vrši volju moga nebeskog Oca." (Mt 7,21) Što takvima znače riječi sv. Ivana apostola koji piše: "Djeca Božja i djeca đavolska poznaju se po ovome: tko god ne čini što je pravedno i tko ne ljubi brata svoga, nije od Boga. ... Dječice, ne ljubimo riječju i jezikom, nego djelom i iskreno." (1 Iv 3,10,18). A sv. Jakov piše u svojoj poslanici: "Što koristi, braćo moja, ako tko rekne da vjeruje, a djela nema? Zar ga vjera može spasiti? ... Dokaži mi svoju vjeru odvojeno od djela,

a ja ću tebi dokazati svoju vjeru djelima! Ti vjeruješ da ima samo jedan Bog. Dobro činiš! I đavli to vjeruju i – dršću.” (Jak 2, 14, 18-19). Dakle, što spomenutim teoretičarima, glumcima i pozerima znači Isusova riječ kad je govor o kršćanskoj praksi? Često ne znači ništa! Krist, njegova riječ, Crkva, itd. imaju značenje samo ukoliko zadovoljavaju njihove elementarne nagonske potrebe. Nisu li, možda, upravo takvi i u Nietzscheovu okruženju sudjelovali u ubijanju Boga u njemu, te tako bili odgovorni i za njegovo ubijanje Boga i odbacivanje kršćanske vjere i svega što je s njom povezano? Ne nastavljaju li takvi ili slični i danas s ubijanjem Boga u mnogim dušama onih koji traže smisao, put, istinu, Boga? Njihov pogled ne susreće pogled drugog čovjeka, jer oni u principu ne gledaju u ljude. Pod, tlo pod njihovim nogama ili pred njima doseg je njihova pogleda. Dioptrija njihova vida, a ponajprije se misli na dioptriju srca, duše, kojom se vidi čovjeka i Boga, sasvim je oslabila.⁸⁰

ZAKLJUČNE MISLI

Mnogi su razlozi koji su Friedricha Nietzschea doveli do ateizma, antiteizma i antikršćanstva i pretvorila ga u velikog protivnika Crkve i njezinih članova. Na kraju će mu se činiti da je vjera u Boga zabluda, religija izmišljotina..., a ateizam nešto samo po sebi razumljivo. Njemu je pritom osobito neprihvatljiv kršćanski Bog. Zbog toga kaže: “Ono što nas razdvaja, nije činjenica da mi Boga više ne pronalazimo ni u povijesti, ni u prirodi, ni iza prirode – nego da ono što je poštovano kao

⁸⁰ Često takve nazivaju “čovječjim ribicama”, a riječ je o životinjama kojima su organi vida, oči, zbog uvjeta življenja u podzemnim vodama (npr. u Postojnskoj jami, kao i u vodama nekih naših kraških spilja i pećina) zakržljale. Kažu da su takvi prilično blijedi (podzemlje je stanište bez svjetla), namršteni i zamišljeni, s pogledom prema podu, glumeći askezu i ozbiljnost. Nietzscheovski govoreći: ozbiljnost je tu samo paravan za budale, jer se iza nje kriju hijene, legla gujinja ili objeljeni grobovi. Premda je riječ o metaforičkom, karikaturnom izražavanju, ta slika dobro ilustrira bit problema o kojem je riječ.

Bog ne osjećamo kao 'božansko', nego kao nešto što je vrijedno žaljenja, apsurdno, štetno, ne samo kao zabludu nego kao zločin protiv života ... Oспорavamo Boga kao Boga ... Kad nam se dokazuje ovoga Boga kršćana, umijemo još manje vjerovati u njega. ... U stvari, nema filologa ni liječnika a da u isti mah nisu i *antikršćani*. Filološki je, naime, gledati iza 'svetih knjiga', liječnički – iza fiziološke propalosti tipičnog kršćanina. Liječnik kaže 'neizlječivo', a filolog 'podvala'..."⁸¹

Ipak, kao što smo mogli vidjeti, u pojedinim trenucima javlja se sumnja, pa čak i čežnja, te se može govoriti o mucu i čežnji istodobno. Međutim, kako to H. Küng kaže, ne može se iz takvih pojedinačnih i često suprotstavljenih promišljanja "izgraditi nikakva velika argumentacija pa ni staviti u pitanje Nietzscheov ateizam. Mnogo je važnije upravo za kršćane da posve ozbiljno uzmu Nietzscheovu kritiku vjere u Boga i općenito kršćanstva. Kršćanina ne izazivaju toliko Nietzscheova pozitivna 'rješenja' – volja za moći, dionizijski život, vječno vraćanje, nadčovjek: svi nadomjestci za mrtvoga Boga – njegovo radikalno stavljanje u pitanje, izvedeno svjesnom voljom za bezbožnost i čistu ovostranost".⁸² Ili, kako to Nietzsche u Zaratuistri kaže: "Ali da vam posve otvorim svoje srce, prijatelji: *kad* bi postojali bogovi, kako bih mogao podnijeti da ne budem Bog! *Dakle*, bogovi ne postoje."⁸³

Činjenica je da kršćani ne mogu prihvatiti način Nietzscheove kritike, kao ni sve ono što on kritizira. Često se čini da su njegove istine u stvarnosti poluistine. K tome, "njegova znanja iz teologije i povijesti Crkve ne odgovaraju težini njegovih optužaba. Mnogi su odlomci, osobito u historijskoegzegetski usmjerenom *Antikristu*, prije pamfleti negoli mirno istraživanje; Nietzscheov jezik, pun ogorčenja i prezira, želi vrijeđati".⁸⁴ I zbilja, može se reći da u povijesti filozofije nije postojao ni jedan mislilac koji je uputio toliko, ne samo kritičkih nego psovačkih

⁸¹ *Antikrist*, str. 47.

⁸² H. Küng, *nav. dj.*, str. 367-368.

⁸³ *Zaratuistra II. Na otocima sreće*, str. 78.

⁸⁴ H. Küng, *nav. dj.*, str. 368.

riječi na račun Boga, kršćanstva, kršćanskog morala, kršćana, Crkve i na sve što je s kršćanstvom na bilo koji način povezano. Ipak, čini se kako u njegovoj kritici kršćanstva nedostaje onoga što bi trebalo biti bit svake kritike, a to je ljubav prema istini. Nietzscheov govor o kršćanstvu ispunjen je nesnošljivošću i mržnjom, a "čovjek ne uvjerava kad ima pjenu na ustima".⁸⁵ Rijetke pozitivne izjave o kršćanstvu, koje se osobito trudi pronaći Karl Jaspers,⁸⁶ nemaju posebnu težinu u odnosu prema svemu negativnom i destruktivnom u Nietzscheovu odnosu prema kršćanstvu. Nietzscheova kritika kršćanstva katkad se shvaćala kao potajna čežnja za jednim istinskim, pravim kršćanstvom. Kao što bi se moglo reći da je mrzio Nijemce svojega vremena zbog dekadencije u koju su zapali, moglo bi se reći da je mrzio i kršćane svojega vremena, jer nije trpio osrednjost, nedosljednost, neiskrenost i hipokriziju.

Za druge je upitno je li Nietzsche mogao potvrditi kršćanstvo u bilo kojoj formi, pa makar i najidealnijoj. Tako katolički filozof Johannes Hirschberger u svojem djelu *Geschichte der Philosophie, Neuzeit und Gegenwart* (1952.) piše: "Oko Nietzschea se pravi previše teatra. Nietzscheova literatura dobrim dijelom nije puno drugačija od rakije, artizma i pravljenja važnim. Vrijeme bi bilo da bude kraj tom flertovanju s dubokoumnnošću, bezumnošću i ludošću Nietzscheova misaonog svijeta. Nietzsche je već donio dosta nevolja. Dokle god seže Njemačka, ona kvari kulturu, mislio je. Pravilnije bi bilo reći: dokle god seže Nietzsche, on kvari filozofiju. Mlad čovjek koji preko Nietzschea traži prvi dodir s filozofijom nikada neće naučiti misliti trijezno, jasno, kritički, a prije svega objektivno, nego će uskoro početi forsirati jednostranost i subjektivnost, davati jake izjave i izdavati diktate. To je suprotnost filozofiji. Samo, ako stvari i nisu kakve bi trebale biti, činjenica je da je Nietzsche našao golem broj sljedbenika te da gotovo možemo govoriti o nietzscheovskom pokretu."⁸⁷

⁸⁵ E. Fink, *Nietzscheova filozofija*, Znaci, Zagreb, 1981., str. 166.

⁸⁶ Usp. K. Jaspers, *Nietzsche und das Christentum*, str. 8-10.

⁸⁷ H. Küng, *nav. dj.*, str. 362.

Može nam se činiti da Nietzsche slika u crno-bijelim bojama, prema čemu se čovjek može kritički odnositi. Međutim, ne posramljuje li mnoge kršćane to što se iz usta toga ateista i antiteista Krist u pojedinim crtama naviješta možda vjero-dostojnije negoli kod mnogih kršćana. Na neki način bi se moglo reći da se kritika Boga vrši zbog čovjeka, pri čemu bezbožnost nije svrha samoj sebi, nego je mjera opreza protiv vjere u Boga koja obezvrjeđuje čovječstvo. Jasno nam je da na kršćanstvo ne možemo, a ako se polazi od ispravno shvaćenog Krista, i ne smijemo gledati na način kako to čini Nietzsche. Polazeći od Isusa Krista i njegove riječi, može se reći da kršćanin nije i ne može biti tko nije i čovjek. Ili kako to izriče H. Küng: "Nipošto kršćanin na štetu čovjeka. Nipošto kršćanin pored, iznad ili ispod čovječstva. Nego kršćanin kao radikalni, kao istinski ljudski čovjek, ukoliko naime kršćanin može posve uključiti ljudsko, odviše ljudsko, čak i u svoj negativnosti."⁸⁸

Nitko – a ovo se ne odnosi samo na teologe - ne može tek tako proći mimo pitanja kojima se bavio Nietzsche, osobito danas, u vrijeme postmoderne. Zar se i danas ne čini aktualnim njegov poziv da se ostane vjeran zemlji, koji nas podsjeća na odgovornost kršćanina za tako dugo zapušteno stvorenje. Pitanja, objekcije, kritike, kletve Friedricha Nietzschea usmjerene protiv kršćanstva ostaju kao trn koji neprestano bode i ne da mira, provocira i intrigira ne samo literate, filozofe i teologe nego i svakog od nas osobno. U tom kontekstu, imajući u vidu sve rečeno u ovom radu, na kraju bi se moglo reći da je u pravu Eugen Biser kad Friedricha Nietzschea i njegov govor o Bogu smatra "izazovom"⁸⁹ za kršćane.

⁸⁸ Isto, str. 371.

⁸⁹ Usp. E. Biser, *Nietzsche für Christen. Eine Herausforderung*, Johannes-Verlag Leutesdorf, Koblenz, 2000.

Nietzsches Rede von Gott als Herausforderung für das Christentum

Zusammenfassung

Anhand reichhaltiger und einschlägiger Bibliographie zum Nietzsches Werk trachtet der Autor in diesem Aufsatz nach den Gründen, die Nietzsche zum Atheisten, Anti-Theisten und Antichristen gemacht haben und hebt dabei insbesondere Nietzsches Rede von Gott als die Herausforderung für das Christentum hervor. Der erste Grund in der Genese der antichristlichen Haltung bei F. Nietzsche war, laut Verfasser, seine familiäre Umgebung sowie seine Erziehung, die ausschließlich durch äußerst milde und gottfürchtige Frauen erfolgte. Der zweite Faktor, der nebst familiärer Umgebung und Erziehung Nietzsches Werden zum Atheisten und Antichristen maßgeblich förderte, war seine kritisch-philologische Forschung. Der dritte Faktor, der die antichristliche Gesinnung bei F. Nietzsche erklären könnte, war die Philosophie von A. Schopenhauer. Nietzsches *feindselige* Haltung gegenüber der christlichen Realität ist, Autors Ansicht nach, untrennbar verbunden mit seiner tatsächlichen *Angewiesenheit* an das Christentum als Forderung. All das wurde im ersten Kapitel dieses Beitrags behandelt.

Im zweiten Kapitel ist hauptsächlich die Rede vom Nietzsches Kampf gegen das Christentum. Dies sei allerdings keine bloß akademische Angelegenheit. Der Untergang des Glaubens an christlichen Gott bedeute, nach Nietzsche, den Sieg des von ihm in seiner Parabel vom irrsinnigen Menschen dramatisch angekündigten Wissenschaftsatheismus. Gerade dieser irrsinnige Mensch verkündete den Tod Gottes. Nicht nur der Glaube an Gott sei, laut Nietzsche, zu überwinden, sondern auch alle nun denkbaren Folgen dieses Glaubens. Jesus Christus sei dagegen der einzige, der von Nietzsche geschätzt wird. Bei Jesus Christus schätzte er am meisten die vollkommene Einheit zwischen dem Leben und der Erkenntnis. Allein Jesus Christus hat die Menschenpraxis vollendet. Nietzsche greift damit besonders die Kirche an, die eben das verkörpert,

wogegen Jesus seine Predigt richtete. Gerade mit der Wiederherstellung dessen, was Christus durch sein Leben annulliert hatte, wurde die Frohbotschaft durch Apostel Paulus völlig korrumpiert. Die Diskrepanz und der Gegensatz zwischen dem Leben und der Moral bei den Christen wurden von F. Nietzsche besonders scharfer Kritik ausgesetzt. Den Höhepunkt seiner endgültigen Abrechnung mit der christlichen Moral stellt seine Schrift *Antichrist* dar.

Im dritten Kapitel analysiert der Verfasser Nietzsches Rede von Gott als Herausforderung sowohl für das Christentum als auch für die Christen. Nietzsches humanistischer Atheismus stellt ein Plädoyer sowohl für den Menschen als auch für seine Freiheit dar, die allerdings auf Kosten von Gott als den vermeintlichen Menschenkonkurrenten zustande kommt. Gott sei – wie der Verfasser in dieser Abhandlung argumentiert – kein Konkurrent der Menschenfreiheit, sondern ihr wahrer Grund und Garant.

Nicht alles, was Nietzsche ausführlich kritisiert, sollen die Christen, laut Verfasser, akzeptieren. Einige Fragen sind dennoch zu stellen: Ist vielleicht doch etwas Wahres an Nietzsches Kritik des *Gottesbegriffs*? Was ist an seiner Kritik der Kirche wahr? Was ist wahr an seiner Kritik des Priestertums? Was geschieht eigentlich mit der christlichen Praxis, die oft im Gegensatz zur Theorie des Glaubens steht? Ist Christ-Sein ohne Mensch-Sein überhaupt möglich? Ausgehend vom richtigen Verstehen Jesu Christi und seines Wortes gilt folgendes: wer kein Mensch ist, ist auch kein Christ. Also, keineswegs: das Christ-Sein auf Kosten des Mensch-Seins, sondern das Christ-Sein als das radikale, wahrhaftige und menschliche Mensch-Sein.

Schlüsselbegriffe: *Gott, Glaube, Nicht-Glaube, Tod Gottes, Antichrist, Christentum, Freiheit.*

Aus dem Kroatischen übersetzt von *Ante Sesar.*